

**ПЕРЕЖИВАННЯ УЧАСНИКІВ
МАЙДАНУ В КОНТЕКСТІ ЇХ
МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ**

Анотація

Описуються результати дослідження емоційних станів учасників майдану, які брали участь разом із іншими людьми. Виділені особливості, які відрізняють таких учасників від одинаків. Визначені диференційні характеристики контекстів дружніх, родинних, робочих відносин.

В наукових і громадських колах продовжуються дискусії про те, що відбулося із нашим суспільством восени-зимою минулого року, під час виборів Президента України. Осмислення природи майдану, його сутності, смислу, наслідків, ролі в становленні громадянського суспільства, перспектив повторення тощо – охоплює думки і переживання українців і не тільки українців. Розбіжності поглядів, діапазон позицій щодо майдану стають настільки динамічні, що інколи в новітній інтерпретаціях втрачається фактичне джерело – сама подія з суб'єктивним досвідом її учасників.

В цьому суспільно-політичному контексті особливо актуальним є звернення до польових психологічних досліджень, проведених під час масових акцій на Майдані Незалежності. За даними соціологічних досліджень майже кожен п'ятий дорослий житель України особисто брав участь у мітингах та демонстраціях протесту, що складало більше 5 мільйонів осіб (І.Бекешкіна, 2005). В різних містах України відбувались масові акції на підтримку кандидатів в президенти В.Ющенко і В. Януковича. Найбільш масштабною масовою акцією був Майдан (акція на майдані Незалежності в Києві 22.11.2004 – 8.12.2004). Масовість та тривалість

політичних акцій, що відбулися, вивели питання психології мас на передній план суспільного інтересу та професійного інтересу українських психологів.

Відомо, що маси – це не просто поєднання багатьох індивідів. Це якісно нове утворення, що існує за своїми законами. Головною особливістю мас є наявність особливого феномену масової свідомості. Цей повсякденний різновид суспільної свідомості об'єднує представників різних класичних груп спільними переживаннями, емоціями. [4]. Багато дослідників відмічали важливість та практичну значущість питання емоційних станів маси, коли при великому скупченні людей відбувається формування натовпу. Натовп існує завдяки механізмам взаємного зараження, навіювання й наслідування, що поєднуються в формі емоційного кружляння (Д.В.Ольшанський, 2001). Емоційні стани кожного із учасників впливають на інших, циркулюють, взаємно відбиваючись і, таким чином, весь час посилюються. Завдяки зазначеним механізмам емоції в масі можуть досягати такої напруги, що у людей виникає необхідність діяти. А найбільш небезпечним є діючий (панічний або агресивний) натовп, який формується під впливом надсильних емоцій[6]. Тому дуже важливим є розуміння емоційного стану учасників для визначення ризику некерованої стихійної поведінки людської маси.

Відомо, що в натовпі руйнуються або й зовсім зникають ролі та міжособистісні зв'язки, учасники знеособлюються [2]. Дискусія навколо феномену майдану – як класифікувати це явище, чи це натовп чи ні – продовжується. Необхідно знаходити точку відліку для відповіді на це питання, яка просуває масову психологію на новий рівень розуміння сучасних масових явищ. Із відомих класифікацій натовпу для феномену майдану найбільш прийнятним, мабуть, міг бути – натхненний натовп. Але досліджень саме такого типу масового явища на теренах вітчизняної психології майже не існує. Чи руйнувались в масовому майдані міжособистісні стосунки учасників, чи відбувалось знеособлення – основний напрям нашого дослідження.

В масових політичних акціях, зокрема, тих, що проходили в Києві, спостерігалась участь переважно не одинаків, а людей, які приходили об'єднаними з іншими учасниками певними стосунками. Це були родинні, дружні, робочі, земляцькі та інші стосунки. Нас цікавило, наскільки стосунки, до яких були залучені учасники до акції, вплинули на їх емоційний стан під час подій. На нашу думку, контекст стосунків людини може впливати на її емоційний стан в ситуації, коли людина бере участь в масових акціях об'єднана певними стосунками. Можливість концентруватися на значущому іншому, виділяючи його із юрби і відслідковуючи його стан, розмовляти і обмінюватись думками й оцінками, ділитись своїми рефлексіями може сприяти збереженню інтелектуальної адекватності й протистояти знеособленню. **Метою** нашого дослідження стало визначення впливу контексту відносин на емоційні стани учасників масових політичних акцій.

В нашому дослідженні ми опирались на розуміння емоцій в широкому смислі – як специфічної форми взаємодії людини з навколишнім світом, спрямованої на пізнання цього світу та свого місця в ньому через саму себе у формі переживань (В.О.Татенко, 1995). Емоції – це продукт як нашого фізичного стану так і нашої когнітивної оцінки цього стану, що відмічають спеціалісти з масових комунікацій (Зілман, 1983). Тому для визначення емоційного стану має велике значення самосприйняття і категоризація емоцій, те, як емоційні стани самоідентифікуються. Вважається, що модальність емоційних станів людина розпізнає в собі краще, ніж може оцінити силу емоційної напруги (Ільїн, 2004).

Теорія диференційованих емоцій виділяє дев'ять основних модальностей людських емоцій: інтерес¹, радість, подив, сором, гнів, страждання, відраза, зневага, страх (К.Ізард, 1980). Для масової психології

¹ В сучасній психології існують сумніви щодо можливості віднесення інтересу до емоцій, але в межах вивчення масових емоційних станів і при широкому їх розумінні, концепція К.Ізарда може бути взята за основу.

модальність емоцій, що включені в циркулярну реакцію (або емоційне кружляння), що приводить до їхнього підсилення, - принципово важливе питання. В якому емоційному стані знаходяться люди в масі, таким може стати і натовп, коли він переходить до дії – панічним (якщо переважає страх), агресивним (якщо переважає гнів).

Психічний стан – цілісна характеристика психічної діяльності за визначений період часу, що показує своєрідність перебігу психічних процесів в залежності від відображуваних явищ дійсності, попереднього стану та психічних властивостей особистості (М.Д.Левітов, 1955). Емоційні стани маси формуються під впливом різних модальностей як основних емоцій, так і більш складних почуттів. Крім того, деякі стани, що не вважаються емоційними, наприклад, втома чи єдність, в масі забарвлюються емоційними переживаннями і можуть включатися в механізм емоційного кружляння.

На цих теоретичних засадах була побудована методика самооцінки модальності емоційних станів (Л.А. Найдьонова, М.І.Найдьонов, 2005), яку ми використали для емпіричного дослідження зв'язку станів учасників масових акцій з їхнім залученням до різного виду відносин (родинні, дружні, робочі, земляцькі).

Протягом масових політичних акцій в Києві в моніторинговому режимі проводилось дослідження емоційних станів учасників масових акцій в межах спільного волонтерського проекту². Збір емпіричного матеріалу проводився на волонтерських засадах групою фахівців Інституту соціальної та політичної психології спільно з Інститутом рефлексивних досліджень і спеціалізацій та рядом ВНЗ м. Києва. В Києві було проведено 12 замірів: з 22.11 до 4.12 з інтервалом в 1-1,5 доби.

² З загальними результатами дослідження можна ознайомитися в публікації "Феномен Майдану динаміка емоційних станів учасників" Найдьонової Л.А., Найдьонова М.І.// Політичний портрет України №

В складі анкети учасникам зокрема пропонувалась методика самооцінки емоційних станів, яка містила 30 пунктів на вибір для відповіді на питання "що Ви зараз відчуваєте?" (зробіть одну або декілька відміток).

Серед запропонованих відповідей, які учасник міг ідентифікувати в якості своїх емоційних станів, були:

- Основні модальності за К. Ізардом: інтерес, радість, подив, сором, гнів, страждання, відраза, зневага, страх;
- Емоційні стани, похідні від складних почуттів: гордість, гідність, любов, натхнення, обурення, віра, заздрість, піднесення, приниження, пригнічення, безнадія, провина;
- Інші стани, які переживались під час акції: сила, єднання, виваженість, спокій тощо.

Щодо характеристики вибірки учасників: взяло участь в дослідженні 915 респондентів, серед них жінок – 41%, чоловіків – 59%; вік від 16 до 78 років (середній 32 роки). Соціальний склад: студенти – 23%, службовці – 17%, робітники – 10%, підприємці – 10%, вчителі та викладачі – 4%, пенсіонери – 3%, сфера обслуговування – 3%, безробітні – 2%, інші (до 1%) всього – 28% [3].

Важливою для нас є структура акцій за включенням учасників у міжособистісні стосунки (питання анкети "З ким Ви прийшли на акцію?").

В Києві більшість учасників прийшли на майдан з друзями (54%), родиною (29%), колегами (21%), земляками (17%), однопартійцями (2%), самі прийшли 15%. [5].

Перш за все нас цікавило, чи впливає включеність учасника у сталі стосунки до і під час акції на його емоційні стани протягом акції. Для цього ми розділили вибірку на дві частини. В першу групу ми виділили учасників, які прийшли на Майдан самі, без людей, з якими були б об'єднані певними стосунками. В другу групу ми об'єднали учасників, які перебували на Майдані разом з людьми, з якими вони спілкуються у повсякденному житті

(родиною, друзями, колегами, земляками). **які вносили контекст звичайного життя в подію.**

Охоплення емоційним станом оцінювалось як частота ідентифікації учасниками кожної з категорій того чи іншого свого стану в процентах від загальної кількості учасників. Оскільки в середньому ідентифікувалось учасниками біля п'яти емоційних станів, сума була більше ста відсотків. При порівнянні використовувався статистичний пакет ОСА, за допомогою якого визначався статистичний рівень значущості відмінностей двох груп.

Порівнюючи емоційні стани учасників із двох груп ми отримали такі результати (див. табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння частоти ідентифікації учасниками різних груп своїх емоційних станів

<i>Переживання</i>	<i>"Самі"</i>	<i>"Не самі"</i>
Страждання`	10	3
Протистояння`	9	19
Гордість``	51	61
Сила`	29	43
Гідність``	28	40
Віра``	58	67

`` =0,05; `=0,01

Отже ми бачимо, що певний зв'язок включеності в стосунки учасників та їх емоційних станів в масових акціях існує. Більшість станів, для яких є відмінність в групах однаків та пов'язаних стосунками – це емоційні стани, похідні від складних почуттів (гордість, гідність, віра, сила, протистояння). Із основних модальностей, виділених Ізардом, значущі відмінності ми бачимо лише по переживанню "страждання". Треба відзначити, що зв'язок з людьми, з якими учасник перебував в сталих стосунках, під час масової акції є в цілому позитивним для його емоційного стану. А саме: учасники, що були включені в певні стосунки, серед переживань, які відчують на даний

момент, значно менше відмічають страждання (негативна модальність). Також ці учасники частіше відмічають позитивні переживання гордості, гідності, віри, сили, на відміну від тих, хто прийшов на майдан сам. Окремо треба відмітити переживання протистояння, яке значно частіше зустрічається серед включених в стосунковий контекст учасників майдану. Ця особливість потребує додаткового осмислення та теоретичної інтерпретації.

Наступним кроком нашого дослідження був пошук відмінностей емоційних станів учасників, які були пов'язані з різними за якістю контекстами стосунків. Тобто – чи відрізнялись емоційні стани у учасників, які прийшли на майдан разом із друзями, чи колегами по роботі, чи родиною, чи приїхали разом із земляками.

Для подальшого аналізу ми використовували лише ті анкети учасників, які на питання “з ким Ви прийшли на акцію?” називали тільки одну із запропонованих категорій (N=663). Ті учасники, які називали декілька категорій (наприклад, і з друзями і з родиною) були вилучені з подальшого аналізу. Далі ми виокремили п'ять груп за видом стосунків, які обирали учасники (сам, з родиною, з земляками, з колегами, з друзями) та спробували виділити емоційні стани, які є найбільш важливими характеристиками кожної з груп (див табл. 2). Жирним шрифтом в таблиці позначені значущі відмінності ($p > 0,05$), отримані двома способами порівняння: а) учасників даної умовної групи і групи однаків, б) учасників даної умовної групи і всіх інших груп учасників, пов'язаних стосунками (виділено підкресленням).

Таблиця 2.

<i>Переживання</i>	<i>Сам</i>	<i>З родиною</i>	<i>З земляками</i>	<i>З колегами</i>	<i>З друзями</i>
Інтерес	11	12	11	11	<u>21</u>
Радість	41	44	52	48	40
Втома	8	1	8	5	9
Сором	3	5	3	7	5
Обурення	12	20	16	<u>29</u>	16
Гнів	8	<u>9</u>	4	4	5

Страждання	10	2	4	2	2
Протистояння	9	10	20	18	17
Приниження	4	6	4	4	2
Гордість	51	61	53	52	56
Сила	29	33	44	32	39
Гідність	28	37	33	36	35
Безнадія	0	1	3	4	1
Віра	60	61	69	61	70
N	121	126	75	56	284

Учасників, які прийшли на Майдан разом з *родиною* відрізняли такі переживання, як гнів і приниження, вони мали найбільшу частоту в порівнянні із учасниками, які були на Майдані не самі, при чому на статистично значущому рівні. Також ці учасники виділяються частішим переживанням гордості та гідності. Можна також відзначити те, що учасники з родиною рідше відзначали протистояння та втому. Таким чином, можна вважати виявленою тенденцію – учасники масової акції в контексті родинних стосунків більше за інших відчують позитивні почуття (гордість), але також яскравіше і деякі негативні – приниження і гнів.

Групу учасників, які були на Майдані разом з *земляками* характеризують більш часте переживання таких станів як радість, протистояння, сила, віра.

Учасники, які прийшли на Майдан разом з *колегами* вірізнялися більшою частотою переживання обурення (на статистично значущому рівні), сорому, безнадії та найменшою частотою переживання страждання.

Група учасників, які брали участь в акції разом з *друзями* вірізняється найбільшим переживанням інтересу і віри (на статистично значущому рівні). Також на високому рівні можна відмітити переживання сили і протистояння, в цьому ця група схожа на групу "з земляками". Учасники які прийшли з друзями з найменшою частотою переживали страждання і приниження.

Висновки

Порівняльний аналіз дозволяє виділити як спільні відмінності, характерні для учасників масових акцій, залучених в стосунковий контекст (на відміну від одинаків), так і диференційовані, що розрізняють різні стосункові контексти.

Спільними відмінностями є відчуття сили (характерні для впливу маси на індивіда), віри, гордості, гідності (характеризують натхненність), переживання протистояння. Серед основних емоційних модальностей значуще відрізняє одинаків від учасників, залучених до міжособистих стосунків, менша частота ідентифікації страждання. Тобто, загалом учасники, залучені до міжособистих стосунків, більше захоплювались емоціями, характерними для натхненного натовпу, а з іншого боку – менше відчували себе страждаючими.

Серед учасників майдану, залучених до міжособистих стосунків, можна виділити особливості, диференційно зумовлені контекстом стосунків. Так, в трьох групах із чотирьох можна виділити специфічні емоційні стани, ідентифікація яких значуще відрізняється від інших стосункових контекстів. Для контексту дружніх відносин – збільшена частота ідентифікації інтересу і віри, для робочих стосунків – обурення, для сімейних – гніву і приниження.

Зважаючи на ствердження теоретиків позаминулого століття про руйнування в натовпі будь-яких диференціацій, знищення відмінностей, унеособлення тощо, отримані диференційні дані можуть слугувати доказом відсутності на майдані натовпу як особливого стану людської маси.

В перспективному плані, оскільки вивчення емоційних станів здійснювалось через самоідентифікацію шляхом вибору із запропонованого списку, вважаємо при подальшому дослідженні необхідно поглибити вивчення суб'єктивного досвіду і проаналізувати ретроспективно емоційні стани, використовуючи інші методи (зокрема, глибинне і фокусоване інтерв'ю). Таким чином може бути уточнена інтерпретація емоційних станів, в яких перебували учасники масових політичних акцій, в контексті міжособистих стосунків.

Література

1. *Изард К.* Эмоции человека. М.: Изд-во МГУ, 1980.
2. *Лебон Г.* Психология народов и масс// Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы.- М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Фантастика, 2003.
3. *Найдьонова Л.А., Найдьонов М.І.* Феномен Майдану: динаміка емоційних станів учасників//Політичний портрет України, № 32. – С. 46-58.
4. *Ольшанский Д.В.* Психология масс. – СПб.: Питер, 2001.
5. *Основи психології /За загал. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 1995.*
6. *Різун В.В.* Маси. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003.